

Loreta Jakonytė

SENOSIOS RAŠTIJOS IR ŠIUOLAIKINIŲ LITERATŪROS TEORIJŲ DIALOGAS

Teorija jau nebėra mašina, apdorojanti ir aiškinanti tekstus,
nes dabar patys tekstai reikšmingai nušviečia teoriją.

Andy Mousley

Šis straipsnis radosi pirmiausia iš nuostabos, kuri kyla ne specialistui skaitant Lietuvoje atliekamus senosios raštijos tyrimus ir kartu stebint pastarųjų dešimtmečių literatūros teorijos vyraujančias tendencijas. Nors rekonstruodami ir nagrinėdami senosios kultūros formas lietuvių mokslininkai retokai plačiau išskleidžia savo teorines pažiūras, jų darbuose matyti bendrumų su pamatinėmis šiandieninių literatūros teorijų prielaidomis, populiariais analizės rakursais, o kai kurie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kasdienybės vaizdai ar raštijos egzistavimo visuomenėje epizodai kartais atrodo kone ideali modernių koncepcijų iliustracija ar argumentas. Tarytum tai, ką XX a. pabaigos teorinė mintis ginčydamsi įsisąmonino, LDK kultūrinėje praktikoje egzistavo labai raiškiais pavidalais.

Pasvarstyti sąlyčio taškus tarp senosios raštijos ir dabartinio požiūrio į literatūrą taip pat paakino įvairios tyrinėtojų vizijos apie kultūrinio palikimo studijų galimybes ir perspektyvas. Antai Eugenija Ulčinaitė, glaustai išryškindama senosios Lietuvos literatūros specifiką (daugiakalbiškumas, daugiažanriškumas, daugiakonfesiškumas, itin glaudūs ryšiai su Europos kultūros procesais), iškėlė ją kaip tarpdalykinės prigimties objektą, nurodė tarpdisciplininių ir lyginamųjų studijų reikmę. Sykiu pridūrė, jog „XIX ir XX amžiaus

literatūros tyrinėjimų patirtis ne visada tinka senosios literatūros problemų tyrinėjimams“¹. Didžiosios Britanijos literatūrologas Andy Mousley, kur kas labiau pasikliaudamas modernių teorijų ir praeities kūrinų partnerystė, savo knygoje *Renesanso drama ir šiuolaikinė literatūros teorija* paveldą mėgino perprasti, taikydamas skirtingas teorines prieigas ir metodinius įrankius: semiotiką, struktūralizmą, postruktūralizmą, psichoanalizę, istorizmą, feminizmą ir marksizmą². Pritariant Ulčinaitės minčiai apie literatūrologijos objekto istorinius skirtumus, kartu norėusi atkreipti dėmesį į keletą XX a. paskutiniame ketvirtyje išrutuliotos literatūros traktuotės ypatybių, kurios galbūt galėtų suteikti impulsų mąstyti ir apie senąją Lietuvos kultūrą.

Labiausiai susitelkiama į raštijos ir literatūros supratimo variantus, jų ribų teorinį ir praktinį interpretavimą, senosios literatūros tyrimo objekto apimtis, analizės aspektų kryptį, plotį ir gylį, literatūrinio/es-tetinio tekstų skaitymo bei vertinimo kriterijaus statusą, dabartinių teorijų pasiūlą „idėjų mainams“ su praėjusių šimtmečių kultūros tyrėjais. Tai kertiniai klausimai, nuo kurių priklauso literatūrologų nagrinėjama LDK paveldo aprėptis, pasirenkami kūrybos tipai, tekstų priskyrimas vienai ar kitai klasifikacinei grupei.

Suprantama, jog tiek apie senąją raštiją, tiek apie šiuolaikines literatūros teorijas kaip tam tikrus vienetus kalbėti tegalima sąlygiškai, kadangi abi šios sferos yra labai nevienalytės. LDK paveldą sudaro didžiulis tekstų masyvas, aprėpiantis įvairias kalbines, etnines, geografines, kultūrines, literatūrines teritorijas, o modernių teorijų visuma savo ruožtu yra dinamiška, prieštaringa, apimanti alternatyvias meno sampratas, analitines technikas bei akademines tradicijas. Vis dėlto bendrus vardiklius įmanu išgryninti.

¹ Eugenija Ulčinaitė, «Древняя литовская литература как междисциплинарный объект исследования», in: *Istorijos rašymo horizontai*, sudarytojai ir redaktoriai Aušra Jurgutienė, Sigitas Narbutas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 18), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 58.

² Andy Mousley, *Renaissance Drama and Contemporary Literary Theory*, New York: Palgrave Publishers, 2000.

TEORINIS ISTORIJS „SUGRIŽIMAS“

Šiuolaikinėmis literatūros teorijomis paprastai vadinama teorinės minties raida po Naujosios kritikos³ – tai dekonstrukcija, feministinė kritika, naujasis istorizmas, kultūrinis materializmas, pokolonializmas, recepcijos teorija, poalthuseriškoji ideologinė kritika, polakaniškoji psichoanalizė ir kitos, kartais apibendrinamos postruktūralistinių teorijų terminu. Nepaisant daugybės skirtingų prielaidų, joms, kaip ir kitiems XX a. antrosios pusės humanitariniams mokslams, būdingas išskirtinis dėmesys istorijai. Tiriama problematika panardinama į tirštą savo laiko terpę, į tankius visuomenėje ir kultūroje veikiančių jėgų tinklus; aktualizuojama socialinė, politinė, ekonominė raštijos plotmė bei tokie literatūros lauko kintamieji kaip rasė, lytis, socialinė padėtis ir pan. Anot Jasono Duello, šiuolaikiniai literatūrologai neretai visiškai išsinaudoja už literatūros kaip tyrimo srities ribų ir leidžiasi į istorijos, visuomenės mokslus. Jų akiratin patenka bemaž visa, kas gali būti perskaityta kaip „tekstas“ arba suvokta kaip „kultūros fenomenas“. Mokslinių interesų skalė ir naudojamų metodų visuma per pastaruosius tris keturis dešimtmečius smarkiai išsiplėtė ir toli peržengė tradicinius „literatūros“ bei „literatūros tyrimų“ apibrėžimus⁴.

Po laikotarpio, išlavinusio formalistinę, imanentinę teksto analizę, literatūros tyrimų peizaže vėl atkurtas sodrus istorinis sluoksnis, kurį palaiko diduma (beveik kiekviena) teorinių perspektyvų⁵. Literatūrologų Julie Rivkin, Michaelo Ryano žodžiais tariant, istorija grįžo

³ „Preface“, in: *Literary Theory: An Anthology*, ed. by Julie Rivkin, Michael Ryan, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, p. ix.

⁴ Plačiau žr.: Jason Duell, „Assessing the Literary: Intellectual Boundaries in French and American Literary Studies“, in: *Rethinking Comparative Cultural Sociology: Repertoires of Evaluation in France and the United States*, ed. by Michèle Lamont, Laurent Thévenot, Cambridge: University of Cambridge, 2000, p. 94–125.

⁵ Julie Rivkin, Michael Ryan, „Introduction: Writing the Past“, in: *Literary Theory*, p. 506–507.

į literatūros studijas, ir, kaip kiekviena slopinta esybė, tai padarė su kaupu. Šiandien literatūros nagrinėjimas yra visapersmelkiančiai istoriškas⁶. Kartu stengiamasi neprarasti anksčiau įgytų įgūdžių – nauji kontekstiniai darbai dažnai paremti Naujosios kritikos įtvirtintu „atidžiu skaitymu“⁷.

Teoriniams literatūros modeliams grąžinant istorinius parametrus svariai prisidėjo senoji raštija. Jos realijos, pasirinktos kaip analizės objektai, inspiravo teorinius ir metodinius svarstymus, skatino peržiūrėti istorijos, kultūros, literatūros sampratas, grindė naujus analitinės žiūros kampus, dėjo pamatus įvairių laikotarpių literatūros tyrimų programoms. Pavyzdžiui, naujojo istorizmo projektas išaugo iš Renesanso studijų⁸, o literatūros teorijos antologijose šiuolaikinėms tyrimų koncepcijoms dabar neretai atstovauja būtent darbai apie praeities tekstus.

Lietuvoje senosios raštijos tyrinėjimuose istorijai, regis, nė nereikėjo „grįžti“, nes, nepriklausomai nuo teorinių madų, ji nuolat išlikdavo mokslininkų akiratyje. Veikiausiai pati analizuojama medžiaga neišvengiamai kreipė tyrėjų žvilgsnį į kūrinių istorinę aplinką. Nagrinėjant LDK palikimą, retai užsidaroma hermetiškoje vieno teksto literatūrologinėje analizėje, bemaž visuomet daugiau ar mažiau paliečiami anuometinės kultūros socialiniai, politiniai, ekonominiai ir kitokie veiksniai. (Būdingos formuluotės pavyzdys: epistoliarinis žanras tirtinas ne tik kaip literatūrinis, bet ir kaip „kultūros raidos tekstas“⁹.) Kita vertus, senosios raštijos darbams

⁶ *Ibid.*, p. 505.

⁷ Judith Butler, John Guillory, Kendall Thomas, „Preface“, in: *What's Left of Theory?: New Work on the Politics of Literary Theory*, London, New York: Routledge, 2000, p. xi.

⁸ Vienas pirmųjų raktinių tekstų – Stepheno Greenblatto studija *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, Chicago: University of Chicago Press, 1980.

⁹ Ingė Lukšaitė, „Pratarmė“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, atsakingasis redaktorius Mikas Vaicekaskas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 7.

aktuali dabartinėse teorijose transformuojama istorijos samprata, vykstančios diskusijos apie konteksto supratimą, jam skiriamo dėmesio kiekį, ryšių su kūriniais pobūdį.

Istorijos traktuotė koreguojama siekiant patikslinti istorijos ir literatūros sambūvio principus, argumentuotai teorizuoti dvipusę sąveiką. „Senasis“, arba „tradicinis“, istorizmas, kuriuo paremti įvairūs kontekstiniai literatūros skaitymo būdai (pradedant gilią tradicijas turinčiais biografiniu ar Lietuvoje lig šiol dažnai minimu „kultūriniu istoriniu“ metodais), istoriją laikė „fonu“, o literatūros kūrinį – jo „vaizduotoju“, „išreiškėju“. Šių dienų teoriniame mąstyme istorija nebėra stabili užtekstinė tikrovė, kurią literatūros kūriniai gana tiesmukai „atspindi“ ar į kurią tiesiogiai nurodo. Istorija veikiau pati suvokiama kaip tekstas, diskursų rinkinys, tegu ir kitokio žanro. Šitokia samprata leidžia raštijos ir istorijos santykius tirti kaip diskursų sankabas, atskleisti, kaip tekstai – tiek literatūriniai, tiek istoriniai – fiksuoja tam tikrus dalykus, kaip jų mainuose steigiasi įvairaus pobūdžio kultūrinės reikšmės¹⁰. Raštijos tekstas laikomas ne vien pasyviu reprezentantu, perskaitomu vartojant įprastus terminus „rašytinis šaltinis“, „epochos dokumentas“, bet veikiau kaip aktyvus literatūros ir istorijos santykio narys, interpretuotojas, pats darantis įtaką „istoriniam tekstui“ (socialinei, politinei, kultūrinei tikrovei), besipriešinantis vyraujančiai laiko epistemai, įžodinantis nutylėjimus ir kuriantis alternatyvius pasaulėvaizdžius. Todėl tampa ypač svarbu įvertinti, kieno žiūrai, laikysenai atstovauja konkretus nagrinėjamas tekstas, kokia ideologine paradigma ir retorikos strategijomis pagrįstas diskursyvinis konstruktas, vadinamas „istoriniais įvykiais“.

¹⁰ Julie Rivkin, Michael Ryan, *op. cit.*, p. 506.

LITERATŪROS IR RAŠTIJOS „UNIJA“

Svarstymas apie raštijos ir literatūros santykį, be kitų klausimo aspektų, yra svarstymas apie klasifikacinių literatūrologinių kategorijų turinį – kas ir pagal kokius kriterijus tomis sąvokomis vadinama. Šiuo požiūriu taip pat galima įžvelgti bendrumų tarp šių laikų teorinių įsitikinimų ir senosios raštijos praktikos.

XX a. antroji pusė labai išplėtė literatūros supratimą (galima prisiminti programinius teorinių veikalų pavadinimus, pavyzdžiui, *Perbraižant ribas*¹¹). Konceptija apie uždara, nuo aplinkos atribotą ir vien savyje reikšmes generuojantį kūrinių nustojo būti laikoma universalia ir atskleista kaip vieno istorinio laikotarpio (XVIII a. pabaigos) darinys. Suprobleminta skirtis tarp vadinamojo „grožinio“ ir „negrožinio“ teksto, kvestionuoti kūrinių apibūdinimo ir vertinimo svertai, labiau susidomėta rašymo formomis, kurios iki tol atrodė periferinės ar nepriklausančios „tikrosios“ literatūros teritorijai (pavyzdžiui, autobiografijos, dienoraščiai, laišakai, komiksai, popkultūros žanrai), pradėta įsižiūrėti į naujai kultūroje išsikristalizuojančius pavidalus (pavyzdžiui, apsakymai SMS žinutėmis, kompiuterinių žaidimų pasakojimai).

Pabrėžiant istorinę ir institucinę tekstų kūrimo bei vartojimo plotmę, literatūra laikoma socialine praktika, kuri negali būti griežtai atskirta nuo kitų neliteratūrinių ar neverbalinių diskursų. Manant, jog visų tipų tekstai visuomenėje cirkuliuoja neatidalomai, analizuojant literatūros kūrinius, juos būtina sieti tarptekstiniais ryšiais su kitais kultūros raštais ir reiškiniiais, pavyzdžiui, periodika, filmais, paveikslais, skelbimais, drabužių moda ir pan. Taip blunka ar bent paslankesnėmis tampa ribos tarp skirtingų rašymo būdų, tarp kano-

¹¹ *Redrawing the Boundaries: The Transformation of English and American Literary Studies*, ed. by Giles B. Gunn, Stephen Greenblatt, New York: Modern Language Association of America, 1992.

no ir likusių už jo, tarp žodinės ir rašytinės kultūros, tarp rašymo ir skaitymo, skirtingų žanrų, kalbų, geografijos ir t. t. Literatūrologinėje analizėje greta išsiričiuoja įvairiausio pobūdžio diskursai: meninis, socialinis, politinis, religinis ir kiti.

Literatūrologų domėn patenka nauji kultūros elementai bei atsiveria papildomos literatūros proceso briaunos, išryškėja kelios to paties teksto funkcijos (pavyzdžiui, LDK gyvenime bažnytinė giesmė yra ir taikomasis kūrinys, ir poezija, ir muzika, ir teologinis turinys¹²). Antai literatūros studijų objektu paskelbiami net šiuolaikiniai įstatymai. Pasak šios idėjos propaguotojų Amerikos teisės mokslininkų Guyoros Bindero ir Roberto Weisbergo, kadangi per pastaruosius dešimtmečius literatūros tyrimai peržengė savo tradicinį susitelkimą į grožinę kūrybą ir ėmėsi socialinių reiškinių, šiems taip pat galėtų būti pritaikyti literatūrologiniai analizės principai. Literatūrinė teisės kritika esą turėtų patekti į naujojo literatūros kaip kultūros studijų lauko epicentrą¹³. Įstatymus jiedu nagrinėja per hermeneutikos, naratologijos, retorikos, dekonstrukcijos, kultūros kritikos prizmę, įstatymą tiria kaip pasakojimą, interpretaciją, retorinę struktūrą.

Literatūros teritoriją naujais dėmenimis ypač papildė prielaida, jog bet koks tekstas gali būti perskaitytas kaip naratyvinis, tropinis, kalbinis darinys. Nykstant teoriniams skirtumams, reliatyvėjant klasifikaciniais kriterijams, išplėstinė literatūros samprata galiausiai artėja prie tiesiog empirinio nusakymo, kai literatūra laikoma tai, ką konkrečiu istoriniu laikotarpiu visuomenė pripažįsta ir įvardija literatūra. Tad šiandieninių teorijų požiūriu siauriau (kaip grožinė kūryba) suprantama literatūra ir raštija ne atsiskiria, o iš dalies persidengia ar visai susijungia. Nauji literatūros istoriografijos leidiniai labiau

¹² Dainora Pociūtė, „XVI–XVII a. prūsų Lietuvos bažnytinių giesmių kilmė ir pobūdis“, in: *Senosios literatūros žanrai*, atsakingasis redaktorius Algis Samuilionis, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 1), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 9.

¹³ Guyora Binder, Robert Weisberg, *Literary Criticism of Law*, Princeton: Princeton University Press, 2000, p. ix.

priartėja prie raštijos nei tradiciškai suprastos literatūros istorijos. Pavyzdžiui, knygoje *Naujoji prancūzų literatūros istorija* greta skyrių apie žanrus, rašytojus ir kūrinius įdėti straipsniai, tiesiogiai neaptariantys literatūros raidos, bet nagrinėjantys, pavyzdžiui, žodynų formavimą, retorikos mokymą, knygų iliustracijas, kiną, televizijos laidas; plačiai aprašomas kūrybos politinis, socialinis kontekstas, išskleidžiama lyčių ir kartų problematika¹⁴. Anot šios istorijos recenzentų, joje nėra demarkacinės linijos, kur literatūra prasideda ir kur baigiasi¹⁵. Kaip senosios raštijos tyrinėtojai nedvejodami imasi pamokslų ar asmeninių užrašų, taip XXI a. raštijos analizuotojai – kulinarijos knygų ar anoniminių tekstų internetinėje erdvėje.

Įdomu, kad tyrinėjant LDK paveldą talpi literatūros samprata prigyja kur kas greičiau nei kalbant apie nūdienos Lietuvą. Tarytum senajai raštijai galiotų atvirkštinės perspektyvos dėsnis – kuo toliau į praeitį, tuo literatūros žemės plėtėja, nes į jos teritoriją mokslininkai lengviau įsileidžia naujus elementus. Štai XVII a. anglų literatūra, Terry Eagletono išvardijimu, apima Williamą Shakespeare'ą, Johną Websterį, Andrew Marvellą, Johną Miltoną; jai priklauso ir Franciso Bacono esė, Johno Donne'o pamokslai, Johno Bunyano dvasinė autobiografija bei visa tai, ką parašė seras Thomas Browne'as¹⁶. Tačiau tam tikru požiūriu ir šiandieninės literatūros studijas būtų net tiksliau pervadinti raštijos, aprėpiančios įvairaus pobūdžio tekstus, tyrimais, bei, sekant Lietuvos senosios raštijos mokslininkų pavyzdžiu, atidžiau skaityti, tarkim, dabar bažnyčiose sakomus pamokslus ar visuomenės bendrabūvio taisykles publikuojančias *Valstybės žinias*.

Tiesa, raštijos ir literatūros supratimas bei skirtis LDK paveldo tyrėjų darbuose kiek varijuoja. Antai Eugenijos Ulčinaitės ir Albino Jovaišo *Lietuvių literatūros istorijoje* laikomasi siauresnės raštijos kaip

¹⁴ *A New History of French Literature*, ed. by Denis Hollier, Cambridge: Harvard University Press, 1989.

¹⁵ Anna Otten, "Books", *Antioch Review*, 1990, Fall, Vol. 48, Issue 4, p. 542.

¹⁶ Terry Eagleton, *Įvadas į literatūros teoriją*, iš anglų k. vertė Marijus Šidlauskas, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 11.

sudėtinės literatūros reiškinio dalies sampratos: „Raštija vadiname tą rašytinį palikimą, kurio negalime priskirti prie grožinės literatūros kūrinių. Tai aktai, laišškai, privilegijos, istoriografijos, publicistikos, teisės veikalai, knygų pratarinės, taip pat Bažnyčios reikmėms skirti religinio turinio tekstai. Literatūros termino reikšmė platesnė: jis apima ir raštiją, ir grožinę kūrybą“¹⁷. Kiti autoriai linkę padalyti atvirkščiai: raštija vadinti visą rašytinį paveldą, o literatūra – tai, kas arčiau „grožinio teksto“ įsivaizdavimo (pavyzdžiui: „gilinamasi į XVI–XVIII a. Lietuvos literatūros ir apskritai raštijos žanrus“¹⁸). Dar dažniau terminai vartojami pramaišui, sinonimiškai ar abu kartu – „literatūra (raštija)“; pereinama prie platesnės literatūros sąvokos: „senąja Lietuvos literatūra, remiantis naujausių tyrinėjimų apibūrinimais (E. Ulčinaitė, A. Jovaišas, S. Narbutas), laikomi ne vien grožiniai XVI–XVII a. tekstai, bet ir XIII–XV a. diplomatiniai raštai, laišškai, metraščiai“¹⁹. Vadovaujantis tokia samprata, literatūrinis LDK paveldas gerokai išplečiamas, kryptingai kuriamas daugiakalbės, įvairiamintės senosios Lietuvos vaizdiny, atveriami, Sigito Narbuto žodžiais tariant, tekstai, iki šiol nepanaudotų galimybių pavidalais tūnantis turtingo senosios raštijos aruodo podėliuose²⁰. Regis, permaštyti LDK literatūros supratimą ir apimtį yra programinis posovietinės Nepriklausomybės metų siekis – Algis Samulionis dar 1990 m. teigė, jog Senosios literatūros seminaras radosi „iš rūpesčio praplėsti pačią Lietuvos raštijos sampratą, jos įprastines ribas“²¹. Panašus leitmotyvas neretai girdėti ir kitų mokslininkų nuomonėse, o praktinį nuostatos įgyvendinimą liudija, pavyzdžiui, senosios literatūros istorija, kurios

¹⁷ Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 13.

¹⁸ Redakcinė komisija, „Pratarmė“, in: *Senosios literatūros žanrai*, p. 7.

¹⁹ Eugenija Ulčinaitė, «Древняя литовская литература как междисциплинарный объект исследования», p. 59.

²⁰ Sigitas Narbutas, „Pratarmė“, in: Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 9.

²¹ Algis Samulionis, Ingė Lukšaitė, „Pratarmė“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišškai*, p. 96.

pavadinimas įrėmintas neliteratūriniais (tradiciniu požiūriu) žanrais: *Nuo Mindaugo raštų iki Karpavičiaus pamokslų*²².

Išplėtusi literatūros samprata, gerokai pasipildžiusi tirtinų objektų skale, šiandieninė literatūrologija išsina į žymiai platesnes akademines erdves, bendradarbiauja su istorija, antropologija, filosofija, lingvistika, psichologija, sociologija, politikos mokslais ir kitais. Anot naujųjų istorikų, žmonių „vaizduotės namuose yra daug kambarių“, menas yra tik vienas iš jų, todėl naujosios tyrimų perspektyvos siekia rasti kūrybinę jėgą, kuri jungtų literatūros kūrinius anapus siaurų ribų, į kurias jie buvo įsprausti²³.

LITERATŪRINĖS VERTĖS DEMONOPOLIZAVIMAS

Senosios kultūros tyrinėtojai literatūros valdas raštijos sąskaita plėtė galbūt pirmiau ir labiau veikiami pačios jų nagrinėjamos kultūros praktikos nei teorinių XX a. pabaigos debatų. Tačiau teoriniame diskurse istoriškumo įsivyravimas paskatino diskusijas apie tai, kas ilgus metus buvo literatūros studijų pamatai ir kone svarbiausi (ypač XIX–XX a. vidurio literatūros mokslui) estetiškai išgrynintos kūrybos ir kitos raštijos teritorijų riboženkliai, – apie estetinį kriterijų, literatūriškumo požymius, labiau specifinius literatūrinius skaitymo būdus ir pan.

Šiuolaikiniai teoretikai sutaria, kad literatūros tyrimuose nėra kontroversiškesnės temos nei literatūrinė vertė²⁴, šią sąvoką lydi sudėtingi, išplėtoti, bet neišspręsti ginčai²⁵. Kritiškiausiai reflektuojama

²² Sigita Narbutas, *Nuo Mindaugo raštų iki Karpavičiaus pamokslų*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.

²³ Catherine Gallagher, Stephen Greenblatt, *Practicing New Historicism*, Chicago, London: University of Chicago Press, p. 12.

²⁴ Peter Lamarque, „Literature“, in: *Routledge Companion to Aesthetics*, ed. by Berys Gaut, Dominic McIver Lopes, London, New York: Routledge, 2001, p. 458.

²⁵ Peter Widdowson, *Literature*, London, New York: Routledge, 1998, p. 19.

jos įtaka formuojant literatūros kanoną (sykiu išstumiant dalį kūrinių, kurie galėtų būti analizės objektas), hierarchizuojant tekstų srautą ir iškeliant „didžiąją“, „tikrąją“ literatūrą. Pagal bendriausią nuostatą, kaip pripažįstama, jog vietoj „Literatūros“ dabar egzistuoja daug literatūrų, taip turėtų būti priimta ir „literatūrinės vertės“ apibrėžimų gausa bei įvairovė, kuri pakeistų vientisą ir neįrodomą terminą „literatūrinė vertė“, siejamą su konkretaus teksto vidine savybe²⁶. Kritikuojant objektyvistines literatūrinio vertinimo pretenzijas, tariamą universalumą, estetinės gradacijos laikomos kultūriškai ir socialiai sąlygotomis, susijusiomis su individualia tyrinėtojo/vertintojo literatūrine patirtimi, skoniu, pasirinkta teorine pozicija. Sutinkant su prielaida, kad literatūros kūriniai už pačią savo egzistenciją skolingi socialinei praktikai, *ipso facto* literatūros vertės taip pat yra nustatomos tos praktikos²⁷.

Literatūrinė (artimos reikšmės sąvokos „meninė“, „estetinė“) teksto vertė, literatūriniai/estetiniai analizės aspektai ir ypač vertinimas šiuolaikiniuose darbuose prarado išskirtinį statusą, iš centrinių raktažodžių tapo tik vienas tarp daugybės galimų kitų. Kūrinio literatūrinė vertė gali būti papildyta ar nukonkuruota jo socialinės, politinės, kultūrinės ar dar kitokios vertės – turint galvoje tiek amžininkų bendruomenę, tiek nūdienos analitiką. Literatūros ir raštijos „unija“ buvo įmanoma dar ir todėl, kad mokslininkus tekstai ėmė dominti ne vien savo literatūriškumu: tuomet į tyrimo lauką galėjo patekti raštai, kurie matuojant estetiniais parametrais rizikuotų būti nepastebėti ar atmesti.

Senosios kultūros atveju literatūrinės vertės aspektas, estetinio kriterijaus taikymas apskritai diskutuotinas, taikytinas su išlygomis. Pasak Terry Eagletono, mūsų šiandienė literatūros samprata Geoffrey Chauceriui (apie 1343–1400) būtų atrodžiusi „be galo keistai“²⁸. Lietuvių tyrinėtojams taip pat tapo aksioma, jog anuometinė literatūros

²⁶ *Ibid.*, p. 22.

²⁷ Peter Lamarque, *op. cit.*, p. 459.

²⁸ Terry Eagleton, *op. cit.*, p. 28.

traktuotė „aiškiai skiriasi nuo vėlesniaisiais amžiais įsitvirtinusio požiūrio į literatūrą“²⁹. Didžiąją Vakarų istorijos dalį sąvoka „literatūra“ apėmė įvairiausių rašymus (kultūros socialumui jautrūs šiuolaikiniai tyrinėtojai dar pridėdą, kad vėlyvaisiais Viduramžiais ir Renesanso epochoje ji taip pat turėjo didelį simbolinio kapitalo krūvį, buvo esminis tam tikros pozicijos socialinėje sistemoje požymis, skirtis tarp gebančių skaityti ir kitų „paprastų“ žmonių³⁰), o poezija pagal Antikos tradiciją iki pat naujausiųjų laikų dažnai būdavo vadinama bet kokia, ne tik eiliuota, grožinė kūryba³¹.

Siauresnė literatūros sąvoka, žyminti „kūrybišką“, „vaizdingą“, „grožinę“ raštiją, įsitvirtino tik XVIII a. pabaigoje, jau vien todėl, ja grįsto literatūrinės vertės aspekto įvedimas į LDK paveldo skaitymus yra problemiškas. Kadangi literatūra tokia prasme vartojama palyginti neseniai, dalis tyrinėtojų, tarp jų literatūros sociologai, kultūrinio materializmo ar marksizmo atstovai, abejoja, ar korektiška senosios raštijos atveju pasikliauti vėlesnių laikų literatūrinės/estetinės vertės samprata. Jų manymu, konceptas turi prasmę tik modernios kritinės ir pedagoginės praktikos kontekste³², o literatūros ir jos vertės apibrėžimus lemia ne pačios kūrybos bruožai, o kintantys akademinų ir kultūrinių institucijų disciplininiai interesai, susiję su literatūros tekstų recepcija, saugojimu ir reprodukcija. Šiuolaikinės teorijos pabrėžia meno suvokimo subjektyvumą ir tariamai aiškią „estetinę nuovoką“ išskaido į smulkesnius ją veikiančius socialinius ir psichologinius formantus – asmeninį skonį, skaitymo patirtį, literatūrinį išsilavinimą, visuomeninę padėtį bei kitus istorinius parametrus, laiko

²⁹ Redakcinė komisija, „Pratarmė“, in: *Senosios literatūros žanrai*, p. 8.

³⁰ Stephen Greenblatt, „What is the History of Literature?“, *Critical Inquiry*, 1997, Spring, Vol. 23, Number 3, p. 460–481.

³¹ Eglė Patiejūnienė, „„Imantrioji poezija“ XVI–XVII a. Lietuvos spaudiniuose“ in: *Senosios literatūros žanrai*, p. 72.

³² Trevor Ross, „Literature“, in: *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory: Approaches, Scholars, Terms*, ed. by Irena R. Makaryk, Toronto: University of Toronto Press, 1997, cituojama iš <http://www.sociocritique.mcgill.ca/theorie/literature.htm>

ją kultūriniu konstruktu³³. Antai Alanas H. Goldmanas, varijuodamas pavyzdžiais iš literatūros, muzikos, literatūros, atskleidžia, jog iš estetinio vertinimo niekada negali būti eliminuotas asmeniškumo veiksnys, o ir pati estetinė meno kūrinio vertė gali būti apčiuopta tik kaip patirtinė, išgyvenama konkreta individo³⁴. Tad geriausias atsakas į šiuolaikinių teorijų „sociologines atakas“ prieš literatūrinę vertę, anot Peterio Lamarque'o, yra tiesiog žvelgti į konkretų kūrinį ir iškelti bei pagrįsti tas vertes, kurias jis demonstruoja³⁵.

Literatūrinis vertinimas funkcionalus aptariant tekstus, kuriuos autoriai sąmoningai orientavo į estetinę paradigmą, pavyzdžiui, nagrinėjant prakalbas ir dedikacijas daugiau dėmesio skirti „meninę vertę turintiems kūriniams“, jų literatūrinės reikšmės, žanro, stiliaus, eilėdaros bruožų analizei³⁶. Taip pat jei atsižvelgiama į tiriamos kultūros estetinę ideologiją, pavyzdžiui, literatūriškumą aktualizuojant istorinėje LDK raštijoje, kurios autoriams „meniškumas [...] regėjosi esąs būtinas istorinės tiesos atributas“³⁷; arba nustatinėjant pamokslo „meninį savitumą“ neužmirštama, jog šis žanras priklauso religinei raštijai su savais tikslais ir retorika, o dėl jo literatūrinių puošmenų diskutuota, norėta suvaržyti³⁸.

Tyrimui produktyvesnis istoriškas estetinio vertinimo supratimas, nagrinėjamo laikotarpio estetinė matrica. Dalis lietuvių tyrinėtojų siūlo retorikos analizės rakursą. Štai Lina Žukienė 1992 m. straipsnyje

³³ Plačiau žr., pavyzdžiui, Tony Bennett, *Outside Literature*, London, New York: Routledge, 1990, p. 143–190; Andrew Milner, *Literature, Culture and Society*, London, New York: Routledge, 2005, p. 5–34.

³⁴ Alan H. Goldman, *Aesthetic Value*, Boulder: Westview Press, 1995.

³⁵ Peter Lamarque, *op. cit.*, p. 459.

³⁶ Regina Koženiauskiene, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslo, 1990, p. 6.

³⁷ Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: Renesansas ir barokas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 110.

³⁸ Plačiau žr. Kristina Mačiulytė, *Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 35–39.

vienareikšmiškai sukritikavo estetinį aspektą: grožinės literatūros „sampratos taikymas XVII–XVIII amžių raštijos tyrinėjimuose yra pasmerktas nevaisingumui“³⁹, nes „retorinėje kultūros sistemoje, grindžiamoje poezijos (žodžio), žinių, moralės vienove, aišku, buvo neįmanomas grožio sferos atskyrimas nuo tiesos ir gėrio, estetinių kriterijų taikymas.“⁴⁰ Eglė Patiejūnienė apie LDK mažųjų literatūros formų „meniškumą“ taip pat kalba įvertindama ano meto retorikos ir poetikos priesakus⁴¹; Ona Daukšienė, „lukštendama“ Sarbievijaus religinės poezijos kultūrinius sluoksnius, rekonstruoja įvaizdžių genezę, intertekstines sąsajas, retorikos tradiciją⁴². Šiuolaikinių teorijų požiūriu, literatūrinė vertė neturėtų būti pernelyg sureikšminta kaip klasifikuojantis ir kokybiškai hierarchizuojantis senosios raštijos kriterijus, nes tuomet užribyje gali atsidurti rašytojai ar tekstai, galbūt ne itin išradingos literatūrinės raiškos, tačiau talpūs kitokios (kultūrinės, socialinės, politinės ir t. t.) semantikos, svarbūs pilietinės savimonės reprezentantai.

Nepriklausomybės metais Lietuvos senosios raštijos tyrinėjimai, regis, gerai atliepia susilpnėjusį estetinio/literatūrinio vertinimo statusą šiuolaikinėje teorijoje – pastraipų apie teksto „meniškumą“ ir jo kokybę retėja. Štai sovietmečiu teigta, jog metraščiai, istoriniai darbai įtrauktini į literatūros tyrinėjimus dėl juose esančių „literatūrinių elementų“, o giesmės aktualios kaip eilėdaros reiškinys⁴³ (pasak Sigitto Narbuto, šių pažiūrų laikęsis Jurgis Lebedys senosios

³⁹ Lina Žukienė, „Literatūros istorijos rašymo specifika XVIII amžiuje“ in: *Senosios literatūros žanrai*, p. 164.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 168.

⁴¹ Eglė Patiejūnienė, *Brevitas Ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 7), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

⁴² Ona Daukšienė, „M. K. Sarbievijaus odės Švč. Mergelei Marijai: Krikščioniškosios poezijos raidos atspindžiai (*Stella Maris*)“, in: *Istorijos rašymo horizontai*, p. 169–187.

⁴³ Sigitas Narbutas, „Literatūros profesorius: Jurgio Lebedžio asmenybė ir darbai iš trisdešimtųjų metų perspektyvos“, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 19.

literatūros istoriją grindė pagal stiliaus raidą). Albinas Jovaišas taip pat nuosekliai laikosi „tradicinio“ literatūrologo pozicijos: „Labiausiai literatui rūpi Gedimino laiškų žanrinės ir stilistinės ypatybės. Jį taip pat domina beletristinės detalės ir situacijos konkretybės“⁴⁴. Naujausi tyrimai estetinį/literatūrinį skaitymą papildė kitais analizės aspektais arba renkasi visai kitokią analitinę perspektyvą. Tuos pačius metraščius su archeologo kruopštumu nagrinėjantis Kęstutis Gudmantas ypač iš arti skaito tekstą, atidžiai gvildena vaizdus, simbolius, pasakojimo intonacijos pasikeitimus, tačiau ne literatūrinis lygmuo yra jo pagrindinis tikslas, o įvairiausios kilmės šaltiniai, sutekantys į Lietuvos metraščius⁴⁵. LDK pamokslą Kristina Mačiulytė traktuoja dvigubai – ir kaip literatūrą, retorinės tradicijos dalį, ir kaip „epochos pažinimo dokumentą“; į analizę įtraukia politinio ir socialinio gyvenimo aktualijas, o problematikos ašį kreipia „į asmens ir visuomenės, asmens ir valstybės santykius, besiklosčiusius anuo valstybei gyvybiškai svarbiu laikotarpiu“⁴⁶. Eglė Patiejūnienė, tarusi, kad lotyniški ar lenkiški eilėraščiai po herbų atvaizdais nėra „iškilūs“ raštijos paminklai, vis dėlto jais domisi kaip kultūros reiškiniu, galinčiu „bent iš dalies atspindėti anuometinį mąstymo būdą“⁴⁷. Pati tyrinėtoja savo požiūrį suvokia ne kaip tradiciškai literatūrologinį, bet „greičiau kultūrologinį“, kurį „pamažu suformavo ir sukaupė teorinių žinių visuma, ir – ypač – autentiška medžiaga“⁴⁸. Artūras Tereškinas, save labiau priskirdamas kultūros istorikams ir kryptingai bei stipriai atsiremdamas į šiuolaikines teorijas (ypač naujojo istorizmo praktiką), analizuoja, pavyzdžiui, „skirtingas politinių ir kultūrinių diskursų

⁴⁴ Albinas Jovaišas, „Gedimino laiškų teksto dvilypumas: senameldis adresantas ir katalikas raštininkas“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laiskai*, p. 163.

⁴⁵ Pavyzdžiui, Kęstutis Gudmantas, „Kitoks Žalgirio mūšio vaizdas: Lietuvos metraštis ir Jono Visliciečio poema „Prūsų karas““, in: *Literatūros tyrimų erdvės*, sudarytojas ir redaktorius Sigitas Narbutas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 19), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

⁴⁶ Kristina Mačiulytė, *op. cit.*, p. 9.

⁴⁷ Eglė Patiejūnienė, *op. cit.*, p. 13.

⁴⁸ *Idem*.

formas, kuriomis buvo suvokiama ir įsivaizduojama tiek LDK, tiek joje veikiantis pilietis“⁴⁹.

Kintantį literatūrinių aspektų ir vertės statusą Lietuvos senosios raštijos tyrinėjimuose rodo skirtingos pratarmės to paties autoriaus artimų tekstų leidimuose. Štai 1988 m. publikuojant Alberto Vijūko-Kojalavičiaus veikalą *Lietuvos istorija* Juozas Jurginis patarė skaitytojui suvokti, jog „kiekvienas kultūros paminklas atspindi epochos intelektualinę ir moralinę atmosferą“⁵⁰, pristatė knygos istorinį ir politinį turinį, tačiau kartu daug dėmesio skyrė rašytinio paveldo literatūrinėms ypatybėms ir vertinimui (priskyrė grožinei literatūrai, pabrėžė aprašymų vaizdingumą, rašytojišką išmonę). 2003 m. leidžiant kitas istorines Vijūko-Kolajavičiaus knygas, pratarmėje Darius Kuolys tik palyginimu užsimena apie Baroko estetikos principus (rašyti kontrastais, antitezėmis), tačiau tekstas pirmiausia aptariamas kaip tam tikro laikotarpio žmonių mąstymo dokumentas, savo valstybės, kultūros, gyvenimo interpretacija. Pasak šio tyrėjo, Kojalavičiaus istorinės knygos gali būti skaitomos „ir kaip ano amžiaus publicistikos veikalas, skirtas supažindinti Europos skaitytojus su karo įvykiais Lietuvoje ir Lenkijoje, kaip unikalus [...] istorinių faktų šaltinis, ir kaip didaktinis, jėzuitų autoriaus ideologinę programą išreiškiantis kūrinys“⁵¹.

⁴⁹ Artūras Tereškinas, *Imperfect Communities: Identity, Discourse and Nation in the Seventeenth-Century Grand Duchy of Lithuania*, (*Senosios literatūros studijos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 333. Beje, artimos problematikos Davido M. Posnero darbas apie didikų įvaizdžius Renesanso literatūroje (*Performance of Nobility in Early Modern European Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999) išlieka įprastesnės literatūrologijos ribose: nors autorius atsižvelgia į Renesanso sociopolitinį, ideologinį kontekstą ir analizuoja, koks buvo literatūros vaidmuo nagrinėjant bei formuojant socialinę tapatybę, jis tvirtina neišeinąs į politinės ar socialinės istorijos sritį, kūrinį neredukuojantis iki istorinių šaltinių, tačiau atkreipiantis dėmesį į istorinę patirtį, kurion tekstai yra įtraukti.

⁵⁰ Juozas Jurginis, „A. Kojalavičiaus ‚Lietuvos istorija‘ ir jos reikšmė“, in: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, (*Lituanistinė biblioteka*), Vilnius: Vaga, 1988, p. 33.

⁵¹ Darius Kuolys, „Pratarmė“, in: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 7.

Net ir deklaruojant atidą literatūriniais aspektams bei vertei, praktikoje labiau susitelkiama į kitus aspektus. Pavyzdžiui, pristatant Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rengiamą „Ištakų“ seriją tvirtinama, jog nuo kitų leidybinių projektų ji skiriasi „didesniu rengėjų dėmesiu meniniam žodžiui, įvairių tipų, rūšių bei žanrų grožinei literatūrai ir tiems raštijos paminklams, kurie suteikia žinių apie patį literatūros procesą ir jo aplinkybes“⁵²; tačiau, tame pačiame straipsnyje apibūdinant konkrečių publikuojamą raštijos paminklą, bemaž neužsimenama apie meniškumą ar kitas literatūrinės ypatybes, o susikoncentruojama į veiklą kaip anuometinio sąmoningumo, visuomeninės minties liudytoją. Tekstų atrankos principai taip pat dažniau siejami ne su literatūrine verte, o su idėjomis, turiniu, mentaliteto reprezentacija; greta nagrinėjama poezija, kelionių dienoraščiai, pamokslai, atsiminimai, apybraižos, biografiniai romanai, užrašai apie privatų gyvenimą ir kt.

Neapsiribojimas tik „meniškai vertingais“ teksta leidžia matyti pilnesnį, įvairiapusiškesnį literatūros procesą, demokratiškiau suvokti skirtingais ketinimais ir stilistika grįstą rašymą, kuris, be estetinių, gali atlikti socialines, kultūrines, politines ar psichologines funkcijas. Išplatėjusi literatūros samprata bei dažniausių tyrimo aspektų poslinkiai gali padėti peržiūrėti LDK paveldą panašia linkme, kaip jau yra peržengtos vienakalbės literatūros ribos (Patiejūnienė 2005 m. konstatavo, kad „J. Lebedys tik probėgšmiai kliudė kitakalbę raštiją, kuriai šiuo metu jau iškovota garbinga vieta Lietuvos literatūros istorijoje“⁵³). Tai skatina revizuoti senosios raštijos kanoną, papildyti jį naujais teksta, pavieniams monumentiniams autoriams rasti idėjinį, literatūrinį satelitą. Raštai, kurie atrodė mažiau svarbūs estetiniu aspektu, gali tapti aktualūs kitais požiūriais. Arba atvirkščiai – estetiškas lygmuo, literatūriniai mechanizmai gali būti įžvelgti

⁵² Sigitas Narbutas, „Pratarmė“, in: Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, p. 10.

⁵³ Eglė Patiejūnienė, „Narsus mėginimas sukurti vientisą senosios literatūros vaizdą“, in: *Literatūros tyrimų erdvės*, p. 255.

ten, kur anksčiau jų nesitikėta rasti, t. y. šiuolaikinės literatūros teorijos estetiškas aspektas pritaikomas naujiems tekstų tipams. Antai dalydamiesi tyrimų patirtimi naujieji istorikai teigia, kad kanoniškai literatūrinių tekstų sąsajos su neliteratūriniais (pavyzdžiui, socialinės kontrolės ar politinės prievartos dokumentais) kartais gali sukelti „beveik siurrealistinę“ nuostabą, kai reiškiniuose, kurie tarsi neturi jokių estetinių pretenzijų, nelauktai atsiskleidžia estetiškos dimensijos, o toks rezultatas perša mintį, kad kultūroje tarp tekstų egzistuoja iš pirmo žvilgsnio nematomi saitai⁵⁴. Estetinė vertė gali būti įžiūrėta neriboto kiekio objektuose, tam tikromis sąlygomis bet kas gali būti priimta kaip estetiškas dalykas. Nūdienos teoretikai, kritiškai vertindami kai kurias posūkio į istoriškumą puses, siekia integruoti kontekstinę bei estetinę tekstų analizę, išvengti griežtos jų priešpriešos. Skaitymas nevertybiškai, nenormatyviškai suvoktu estetiniu/literatūriniu rakursu gali vesti prie intriguojančių klausimų (pavyzdžiui, koks ryšys sieja literatūrinę estetiką ir kultūros politiką).

TEORINĖ PASIŪLA ANALITIKO VAIZDUOTEI

Senosios Lietuvos raštijos tyrinėtojo vaizduotei, susitinkančiai tiek su LDK kultūros tikrove, tiek su šiuolaikinėmis literatūros teorijomis, atsiveria erdvės ir nenuspėjami intriguojančios medžiagos bei analizės aspektų plotai. Nesiekiant išdėstyti daugumos impulsų, kuriuos literatūros istorikams galėtų duoti modernios teorijos, ir nesiimant spėlioti konkrečių senosios Lietuvos raštijos tyrimų galimybių, šiuokart atkreiptinas dėmesys į porą pačių bendriausių orientyrų – įvertinti socialinės aplinkos elementų gausą ir poveikį literatūriniam diskursui bei atrasti ryšius, sujungiančius pavienius dėmenis į sąveikaujančią sistemą. Iš dalies jie akivaizdžiai matyti naujausiose LDK raštijos studijose (nors kartais veikiau padiktuoti tiriamo objekto, o ne teorinių

⁵⁴ Catherine Gallagher, Stephen Greenblatt, *op. cit.*, p. 10–12.

prielaidų), kita vertus, dar tikslingiau ir kryptingiau pasitelkiant teorines idėjas įmanu sutankinti jau pasiektas išvalgas.

Anot Louis Montrose, lig šiol „tradicinės“ senosios kultūros studijose vyravo (ir gal tebevyrauja) interpretacija, derinanti formalistines atidžios retorinės analizės technikas su palyginti uždaromis „idėjų“ istorijomis, arba nagrinėjanti žanrų ir topų istorijas, kurios atsietos nuo jų socialinių parametrų. Laikantis naujų požiūrių stengiamasi perprasti sociokultūrinę senosios raštijos plotmę; susieti įvairaus tipo tekstus, visuomenės institucijas ir nediskursyvines praktikas; tyrimą padaryti vienu metu ir formalistinį, ir istorišką. Diachroninį autonomiškos literatūros tekstą siekiama pakreipti sinchroninio kultūrinės sistemos teksto link⁵⁵.

Požiūris į literatūrą kaip sociokultūrinį reiškinių, nuostatą, jog tekstas gali būti perprastas tik kartu su kontekstu, rašytinių tekstų masyvą gausiai papildė socialinės aplinkos dėmenimis. Tiriant senąją raštiją, šiuolaikinės teorijos siūlo atkreipti dėmesį į papildomus tekstų funkcionavimo visuomenėje komponentus, pavyzdžiui, literatūrines, religines, valstybines institucijas, mecenatystę, edukaciją, rašytojų ir skaitytojų bendruomenes, leidėjus, raštijos paveldo įtakingumą, vizualiuosius tekstus, ūkio struktūrą ir t. t. Tirti ne tik retorines, tropines kalbos ypatybes (eilėdarą, metaforas) bei jų genezę, bet ir jose pulsuojančią socialinę energiją. Suprobleminti teminį kūrinių lygmenį, ne tik atpažįstant jame gana tiesiogines epochos apraiškas, bet taip pat išskiriant pasakojimuose susipinančias pozicijas (kultūrinio materializmo įsitikinimu, tekstai ne paprastai registruoja socialinę galią, bet veikiau suteikia prieglobstį atskalūniškoms, įtemptoms energijoms, ardančioms darnos ir tikrumo jausmą, kuri valdantieji elitai siekia primesti kultūrai⁵⁶). Modernios literatūros teorijos išryškina

⁵⁵ Louis Montrose, „Professing the Renaissance: The Poetics and Politics of Culture“, in: *Literary Theory*, p. 586.

⁵⁶ Alan Sinfield, „Cultural Materialism, *Othello*, and the Politics of Plausibility“, in: *Literary Theory*, p. 743.

visuomenės (taip pat literatūrinės bendruomenės) margumą, socialinės kilmės, lyties, amžiaus, religijos, kultūrinio išprusimo ir daugybę kitų skirtumų, – būtų įdomu panašiais skerspjuviais atverti ir LDK paveldą, pasižiūrėti į jį, pavyzdžiui, per feministinės ar politinės kritikos prizmę. Pastaroji – politinio skaitymo – paradigma ypač išpopuliarėjo XX a. antrosios pusės mąstyme apie literatūrą. Nors 8-ajame dešimtmetyje sustiprėjusios diskusijos apie politinius aspektus nebuvo literatūrologijos naujovė (XIX a. kritika taip pat juos nagrinėjo, pavyzdžiui, politinių kovų vaizdavimą mene), tačiau kitaip juos konceptualizavo. Dabar egzistuoja įvairių modernios politinės kritikos formų, kurios tirdamos ideologijų cirkuliavimą kultūroje ir visuomenėje derina feminizmo, marksizmo, pokolonializmo ir kt. prielaidas⁵⁷. Lietuvoje šia kryptimi, atrodo, nuosekliai dirba Darius Kuolys, gvildenantis senojoje raštijoje (dienoraščiuose, laiškuose, metraščiuose, privilegijose ir kt.) pilietinę problematiką, tekstus laikantis vieta, kuri fiksuoja savo laiko temas. Jam ypač rūpi aptikti „Lietuvos Respublikos idėjos ištakas“, politines ir teisesnias prielaidas, kurios padėjo rasti „savarankiškai, save su Lietuvos valstybe tapatinančiai ponų ir bajorų politinei bendruomenei“⁵⁸, apčiuopti politinės bendrijos savivokos apraiškas, rekonstruoti visuomenės ir valdovo santykius, nustatyti ryškių figūrų vietą „politiniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teatre“⁵⁹.

Šiuolaikinės teorijos ne tik papildė literatūrologiją naujais sociokultūriniais elementais, bet ir siūlo juos tirti ne pavieniui, o sistemiskai, funkciškai, atskleidžiant daugiakrypčius jų tarpusavio ryšius. Rašytinis palikimas tuomet gali būti matomas kaip derybų tarp kūrėjo, adresato, rašymo ar sakymo situacijos, vyraujančių idėjų, literatūrinės tradicijos,

⁵⁷ Julie Rivkin, Michael Ryan, „Introduction: Starting with Zero“, in: *Literary Theory*, p. 643.

⁵⁸ Darius Kuolys, „Lietuvos Respublika: idėjos ištakos“, in: *Literatūros tyrimų erdvės*, p. 157.

⁵⁹ Pavyzdžiui, Darius Kuolys, „Motiejus Kazimieras Sarbievijus politiniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teatre“, in: *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje*, sudarė Eugenija Ulčinė, (Senosios literatūros studijos), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 309–332.

skonio, retorikos taisyklių, žanrų ir personažų repertuaro, rėmėjų, konfesijų pasiskirstymo, politinių jėgų, kalbinių alternatyvų rezultatas. Sisteminis-funkcinis literatūros proceso modeliavimas, kompleksinis požiūris į raštijos faktus galėtų padėti empirinius duomenis konceptualizuoti į tam tikras struktūras, išryškinti, Vytauto Kavolio pasakymu, „apytakų tinklus“ – idėjų, pasaulėžiūros, retorinių ypatybių, stilistinių bruožų, paskirų žanrų, konkrečių kūrinių. Tokio žvilgsnio vaisingumą rodo Sigito Narbuto darbas apie lietuvių kilmės iš romėnų legendą „kultūrinės integracijos šviesoje“⁶⁰, kur aiškinantis įvairius dėmenis (tautosakinę ir literatūrinę tradiciją, visuomenės aktualijas, kalbų rokiruotes ir t. t.) rekonstruojami Europos kultūros įsisavinimo Lietuvoje scenarijai, gausių šaltinių legendos genezė, daugiasluosniai vaizdiniai. Būtų įdomu patankinti, pavyzdžiui, ir senųjų raštų daugiafunkciškumo tyrimus – kaip randasi tekstai, savo interpretacinei bendruomenei tinkantys ir kaip teologiniai, ir kaip poetiniai, ir kaip publicistiniai; arba kaip prozos kūriniai ir kartu istoriniai dokumentai. Sistemiskesnės prieigos galbūt pasiūlytų papildomų interpretacijų apie skirtingą atskirų žanrų reputaciją; apie jų sistemos sąlyčius su savo meto socialine sąranga, valstybės ideologija, konfesijų įtakomis, didikų skoniu ir poreikiais, kultūrinėmis ceremonijomis ir t. t. Taip žvelgiant, senosios raštijos „paminklai“ iš sustingusių reikšmingo paveldo formų virsta gyvybingais, daugiasroviais, nuo prieštarų verpetuojančiais procesais.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Kintantys literatūros/raštijos supratimai veikia šioms sritims priskiriamų objektų pobūdį ir analizės aspektus, literatūros proceso sampratą bei jo istoriografijos modelius. Istoriškas ir kompleksiškas šiuolaikinių literatūros teorijų požiūris į tekstus atrodo turįs nemažą bendrumą su LDK raštijos

⁶⁰ Sigitas Narbutas, „Lietuvių kilmės iš romėnų legenda kultūrinės integracijos šviesoje“, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, p. 286–315.

egzistavimo ypatybėmis; teoriniai konstruktai – pakankamai derantys su kultūrine praktika, kad galėtų prisidėti prie vaisingų tyrimų.

Išplėstinė literatūros ir jos analizės samprata (kvestionuojant „grožinės“ literatūros fenomeną ir estetinės vertės kriterijų, kanonizuojant lig tol periferinėmis laikytas rašymo formas, greta literatūrinio skaitymo įvedant daug naujų rakursų) atliepia LDK kultūrinę specifiką, kurioje glaudžiai koegzistavo istoriniai, religiniai, poetiniai ir kitokie raštai, retas autorius nekūrė keliomis kalbomis, o moderniai suprantamos literatūros laukas dar nebuvo visuomenėje autonomiškiau išsiskyręs.

Aktyvesnis dialogas su šiuolaikinėmis literatūros teorijomis į raštų genezės, turinio, žanro, retorikos analizę, faktų tikslinimą, istorinį reiškinių aprašymą galėtų dar labiau integruoti LDK raštijoje persidengiančias literatūrinę, politinę, edukacinę, tikibinę plotmes, ryškinti funkcinius atskirų kultūros lauko elementų ryšius, juose besiformuojančias tekstų prasmes, literatūros kūrinių ir visuomenės gyvenamos sąskambius sujungti į reikšmių struktūras. Paskatintų dar plačiau išnaudoti idėjas apie daugiakultūriškumą, intertekstualumą ar regioninę literatūrą, taip atvertų daugiau erdvės tekstų interpretacijoms.

Pastarųjų dešimtmečių koncepcijos gali būti papildomas argumentas prireikus pagrįsti itin platų senosios Lietuvos literatūros objektą. Plati literatūros samprata taip pat pravarti apmąstant religinės ir pasaulietinės, lietuvių ir kitakalbės ar estetiškai puošnios ir publicistiškai taupios raštijos ribas bei sąveikas. Galiausiai, teorijos ir praktikos pašnekesys galbūt padėtų priartėti prie, Dariaus Kuolio įvardijimu, slėpiningos, lig šiolei menkai pažintos tikrovės, išaustos iš daugiakalbių, daugialyčių, daugiareikšmių tekstų, kurių įvairovė literatūros tyrinėtoją ir džiugina, ir glumina⁶¹.

Įteikta 2006 06 26

Priimta 2006 06 27

⁶¹ Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje*, p. 7.

Loreta Jakonytė

THE DIALOGUE BETWEEN ANCIENT LITERATURE
AND MODERN LITERARY THEORY

Summary

While reading works on the ancient literature or descriptions of the cultural practice in the Grand Duchy of Lithuania, one can notice certain common features with some fundamental assumptions of the contemporary literary theory that are not always purposefully reflected by researchers themselves. The aim of this paper is to discuss the correlation between characteristics of the ancient literary field and some poststructuralist ideas, to survey their functioning in the works by Lithuanian scholars, and to consider analytical perspectives that might be inspired by theory.

The conception of literature, expanded during the last decades of the 20th century (by questioning the definition of fiction and criteria of text attribution, by incorporating genres previously rated as peripheral ones) echoes the cultural reality of the Grand Duchy of Lithuania, where different types of writing (historical, religious, poetical, etc.) closely coexisted, while a more autonomous literary field (in its modern understanding) was not defined. Theory encourages us to rethink the changing content and flexible boundaries of the notions “writing” and “literature”, to revise the extent of the cultural heritage and patterns of its historiography, to consider the application of aesthetic criteria as a problem, and to provide the theoretical motivation for a particularly extensive set of subjects under investigation.

The concept of literature as a social phenomenon seems to be especially promising for the analysis of ancient writings since, along with texts, it involves various aspects of the social context, takes literary and social institutions as influential factors for the meaning construction, as well as models the cultural life as a system of complex multidirectional interactions, the elements of which combine different intentions and purposes (in this regard the multifunctionality of writings in the Grand Duchy of

Lithuania is of special interest, e.g., the Lithuanian chronicles may be assumed as both a historical document and a prose genre, religious songs may be treated as a poetical, musical, and religious piece, etc.).

The studies of ancient writings in Lithuania employ this comprehensive understanding of literature (diverse kinds of writing are analyzed as both literary texts and representative records of their time), though a more deliberate and intensive dialogue with the contemporary literary theories could add a deeper integration of intersecting literary, political, educational, religious and other areas to the analysis of genesis, genre, or content; it might join empirical data into the structures of meaning, thereby opening more space for the interpretation of texts.